

Irena Bogocz

Uniwersytet Ostrawski

Słowiańszczyzna znana i nieznana. O przeszłości i współczesności słowiańskich języków literackich

Słowa kluczowe: języki słowiańskie, narodowość, etniczność, odrodzenie tożsamościowe, rewitalizacja języka, kondycja języka, stosunek do języka, języki mieszane

Key words: Slavic languages, nationality, ethnicity, ethnic revival, language revitalization, language vitality (viability status), language attitudes, mixed languages

Wprowadzenie

Jaka jest aktualnie liczba języków słowiańskich? O ile odpowiedź na pytanie dotyczące liczby państw słowiańskich jest względnie prosta¹, o tyle kwestia statusu prawnego poszczególnych języków słowiańskich lub statusu narodów i społeczności etnicznych używających tych języków nie należy ani do łatwych, ani do jednoznacznych. Problem polega na tym, że badacze² stosują w tym wypadku różnorakie kryteria, uwzględniając za każdym razem inne fakty, niekoniecznie językowe, i manewrując między rzeczywistością (praktyką) a fikcją (teorią), między teraźniejszością a przeszłością, między materią językową a systemem języka, między normą preskrypcyjną (skodyfikowaną, wzorową) a uzualną, między językiem etnicznym a jego odmianą, wreszcie – między językoznawstwem a polityką. Z tych wszystkich powodów podawana w źródłach liczba języków słowiańskich waha się od tradycyjnych 12 do niekonwencjonalnych 40–50³.

Językoznawca, mówiąc o odrębnym języku etnicznym, ma z reguły na uwadze taki język, który posiada dostatecznie wykreowaną ogólnonarodową odmianę kulturalną, czyli literacką (por. bułg. *литературен език*, ros. *литературный язык*), standardową (por. serb., chor. *standardni jezik*⁴), język występujący w obu posta-

¹ Łączna liczba państw słowiańskich (nie licząc Kosowa, w którym albańska grupa etniczna tworzy zdecydowaną większość) wynosi obecnie 13.

² Por. np. (alfabetycznie): Dalibor Brozović, Maciej Czerwiński, Aleksander D. Duliczenko, Hana Gladkova, Henryk Jaroszewicz, Pavel Krejčí, Władysław Lubaś, Barbara Oczkova, Miłoś Okuka, Dubravka Sesar, Elżbieta Szczepańska, Emil Tokarz, Radoslav Večerka i inni. Z prac wymienionych autorów do celów niniejszego artykułu została przejęta odpowiednia terminologia socjolingwistyczna.

³ Za akceptowalną uważamy za Tokarzem (1998) łączną liczbę w granicach 18–20 języków. Najwięcej języków słowiańskich wymieniają Duliczenko oraz Okuka.

⁴ Termin został wprowadzony na wzór językoznawstwa zachodniego przez chorwackiego socjolingwistę Dalibora Brozovicia, nie jest jednak równie popularny w innych słowiańskich kręgach filologicznych.

ciach – nie tylko mówionej, ale też pisanej (por. czes. *spisovný jazyk*), język, w którym zostały napisane dzieła literackie, książki (por. serb., chor. *književni jezik*, bułg. *книжовен език*, słoweń. *knjižni jezik*), i to przez tak zwanych dobrych autorów (por. czes. *dobrý autor*), za jakich można uważać na przykład Aleksandra S. Puszkina, Tarasa Szewczenkę, Ivo Andricia, France Prešerna, Iwana Wazowa i innych⁵.

Dla językoznawcy jest oczywiste, że pewien język istnieje wtedy, gdy istnieje jego nazwa (lingwonim) poświadczona w odpowiednich dokumentach, kiedy istnieje twórczość literacka w danym języku, prace językoznawcze o charakterze deskrypcyjnym i preskrypcyjnym oraz instytucjonalne wsparcie tego języka. Naturalną cechą takiego języka jest jego zróżnicowanie, podział na odmiany i style, łącznie z autonomiczną (odróżniającą się od wszystkich pozostałych odmian nieliterackich) i akceptowaną przez całą społeczność językową ogólnonarodową odmianą kulturalną. Kolejnym warunkiem istnienia języka jest fakt, że język ten realnie występuje w ogólnospołecznej komunikacji językowej, i to w różnych jej sferach, i że można w nim nie tylko rozmawiać na tematy związane z codziennością, ale także zdobywać, gromadzić i przekazywać wiedzę encyklopedyczną. Z drugiej strony wymagający spełnienia tych wszystkich warunków językoznawca sam nie potrafi podać odpowiedzi na zasadnicze pytanie: gdzie kończy się jeden język, a zaczyna się drugi, pozostawiając w ten sposób ostateczną decyzję innym, konkretnie ideologom, osobom, które podchodzą do języka nie jako do środka komunikacji, lecz narzędzia walki politycznej. Trafnie wyraził to Bogusław Wyderka, twierdząc: „Problem jednakże w tym, jak i gdzie umieścić granice odrębności, i kto to ma uczynić. Czy do przypisania porównywanym systemom samodzielności wystarczy 10% czy 70% różnic gramatycznych?” (Wyderka 2002: 35). Inny polski językoznawca Bogdan Walczak uważa, że „obiektywne kryteria lingwistyczne pozwalające na odróżnienie dialektu od odrębnego języka” wręcz nie istnieją, a językoznawcy powinni pozbyć się złudzeń, że można by się do nich dostosować (Walczak 2000: 187), oraz że „naprawdę obligatoryjna dla istnienia narodu jest jedynie świadomość narodowa”, a odrębny język narodowy jest tylko „fakultatywnym składnikiem narodu” (Walczak 2000: 188).

W slawistyce tradycyjnie dokonuje się podziału języków słowiańskich na wschodnio-, zachodnio- i południowosłowiańskie, lecz klasyfikacji można również dokonać, uwzględniając inne kryteria. I tak na przykład stosując kryterium odległości języka od centrum (kulturalnego, politycznego) danej zbiorowości narodowej / etnicznej, można mówić o językach centralnych, peryferyjnych, o językach rozwijających się w sytuacji diaspory (języki diasporowe), w izolacji (języki odizolowane, wyspowe, pozaterytorialne, mniejszościowe – występujące na terenie innego, tak zwanego gościnnego państwa lub kilku państw gościnnych⁶); stosując kryterium kondycji (witalności)⁷ języków – o językach żywych i martwych, przy czym w ka-

⁵ Nazwiska podawane w oryginale w cyrylicy przepisujemy, korzystając z liter używanych w języku polskim.

⁶ Podobną próbę klasyfikacji przynosi artykuł T. Wicherkiwicza (2003).

⁷ Zgodnie z założeniami przedstawionymi w artykule Porębskiej i Achterberga (2004: 324) pod pojęciem witalności rozumiemy „żywołność i odporność języka”, który utrzymuje się czy nawet rozwija „w warunkach konkurencji z językiem dominującym (bądź językami dominującymi)”, opiera się całkowitej asymilacji lub innym ograniczającym go wpływom występującej w danym środowisku sytuacji językowej. W warunkach kontaktu, rywalizacji czy nawet konfliktu ujawnia się, jak pisze Zieniukowa (2003: 80), prestiż (prestizowość) języ-

tegorii żywych można odróżnić takie, które są na razie „w fazie eksperymentalnej” (Balowska 2013: 83), czyli postulowane, zyskujące na sile i popularności (języki *in statu nascendi*), od takich, które są zagrożone lub wymierające (*in statu moriendi*), dalej języki, które zostały „przywrócone do życia” (tak zwane języki rewitalizowane lub restytuowane, przeżywające swoje odrodzenie tożsamościowe, szczególnie po 1989 roku). Uwzględniając kryterium jakości (poprawności), nietrudno zauważyć różnicę między tak zwanymi mikro- lub minijęzykami słowiańskimi, mającymi po kilka tysięcy użytkowników, a dużymi, rozpowszechnionymi językami mieszanymi (ang. *mixed languages*, ros. *межъязыки*), ponadnietnicznymi dialektami o liczbie użytkowników podawanej w dziesiątkach milionów; różnicę pomiędzy językami tradycyjnymi, „dojrzałymi”, o długiej tradycji, a językami pierwotnie tylko mówionymi, których próby kodyfikacji podejmowane są przez osoby niekoniecznie z wykształceniem filologicznym. Z ostatnim przytoczonym kryterium wiąże się podział Władysława Lubasia na języki słowiańskie I–IV kategorii, czyli światowe (z języków słowiańskich przynależy do tej kategorii tylko **język rosyjski**⁸); umiarkowane, takie jak polski, czeski, słowacki, bułgarski, serbsko-chorwacki, słoweński, białoruski, ukraiński; wspomniane mikrojęzyki (na przykład łużyckie) i dialekty – w ramach konkretnych języków narodowych.

Języki wschodniosłowiańskie

Jak zostało zasygnalizowane powyżej, z języków słowiańskich status języka światowego posiada tylko język rosyjski, którego bliżej nie będziemy tu przedstawiać. Natomiast sytuacja **języka białoruskiego** (*беларуская мова*, też: *вялікалітоўская мова*, *крывічская*, *крыўская мова*...) jest skomplikowana. Zresztą język ten „zawsze znajdował się na drugiej pozycji w hierarchii urzędowej i prestiżowej” (Lubaś 2009: 276). Pomimo że język białoruski ma względnie długą tradycję, że jego system został szczegółowo opisany w wielu pracach językoznawczych, że ma wcale nie tak mało użytkowników⁹ i że jest jednym z dwu języków państwowych na Białorusi, to jednak w XX wieku ustąpił miejsca językowi rosyjskiemu, który na Białorusi ma zdecydowanie lepszą pozycję. Przyszłość języka białoruskiego, jak podaje źródło, zależy od najbardziej postępowej części białoruskiej młodzieży (Lubaś 2009: 295). Został co prawda wprowadzony do szkół jako przedmiot obowiązkowy i można z niego zdawać egzamin maturalny (zamiast z rosyjskiego), ale motywacja uczniów do na-

ka, gdyż środowiska monoetniczne, gdzie nie trzeba o prawo do używania języka mniejszościowego zabiegać lub walczyć, nie mają potrzeby rozwiązywania problemów związanych z koegzystencją.

⁸ Ocenia się, że w skali światowej języka tego używa około 220 milionów ludzi, zob. Lubaś (2009: 205).

⁹ Użytkownicy języka białoruskiego (nie zawsze osoba przyznająca się do danej narodowości na co dzień używa tego języka, i to w formie mówionej i pisanej) tworzą następujące zbiorowości: w Republice Białorusi około 10,5 miliona i około 3,5 miliona poza Białorusią, szczególnie w Rosji (1,2–1,5 miliona), na Ukrainie (około 440 tysięcy), w Polsce (około 250–400 tysięcy, głównie na terenach: Białegostoku, Bielska Podlaskiego, Hajnówki i okolic), na Litwie około 150 tysięcy, na Łotwie około 100 tysięcy, ponadto w USA, Kanadzie, Europie Zachodniej itp. (Lubaś 2009: 271).

uki tego języka jest na razie znikoma. Oprócz dwóch języków kulturalnych na Białorusi występuje jeden ze wspomnianych języków mieszanych, tak zwana trasjanka (*трасянка, мешанка* – pierwotnie gorszy gatunek paszy dla bydła składający się z siana i słomy). Do socjolingwistyki nazwę tę wprowadził białoruski językoznawca Zenon Poźniak (Зянон Пазняк) dopiero w 1988 roku, przypisując trasjance podobne cechy, jakie posiada ukraiński surżuk (*суржук*) – rodzimą wymowę i fleksję, ale rosyjską leksykę. Dodajmy, że wyraz pospolity *surżuk* oznacza mieszanekę różnych gatunków zbóż i że ten ponadnarodowy język mieszany występuje nie tylko na Ukrainie, ale też w Rosji lub Mołdawii co najmniej od XVIII wieku. Sama republika Ukrainy podzielona jest na tereny ukraińskojęzyczne (*україномовне*) i rosyjskojęzyczne (*російськомовне*) i oprócz języka rosyjskiego, rozpowszechnionego szczególnie w części wschodniej, oficjalnym językiem tego państwa jest oczywiście **język ukraiński** (*українська мова*, do XIX wieku *малорусский язык*)¹⁰.

Kolejnym mieszanym językiem-dialektem, który został do pewnego stopnia poddany działaniom normotwórczym, jest **język (zachodnio)poleski** (region zachodnia Polesja // Polesie Zachodnie usytuowany na granicy białorusko-ukraińskiej w kierunku Polski), ros. *западнополесский, ятвяжский язык*¹¹, też: *заходышнополіська лытырацька волода, заходнепалеская літаратурная мікрамова*, łączący cechy dialektu południowobiałoruskiego z cechami dialektów ukraińskich oraz występujący w regionie brzeskim i dalej na południowy wschód od miasta Kowel. Próby kodyfikacji tego języka mieszanego podjęto w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku, kiedy to na łamach pewnej gazety białorusko-ukraińskiej zostały umieszczone stroniczki z tekstami w tym właśnie języku, a w latach pięćdziesiątych kontynuowano działania na rzecz emancypacji tego języka.

Na wschodnim pograniczu litewsko-białoruskim i łotewsko-białoruskim występuje kolejny **język** mieszany, tak zwany **alszeński** (*alšenski jenzuk*, ros. *гальшанский язык*), traktowany też jako dialekt, niższy, prosty „styl” języka białoruskiego. Próby jego opisu oraz bardziej szczegółowej lokalizacji podejmuje od lat Elżbieta Smułkowa, wskazując na Brasław, Pastawy, Lepel’, Polack, Nowopolack i inne miejscowości tak zwanego obwodu witebskiego jako miejsca jego występowania.

Na zjawisko w postaci postulowanego tak zwanego **języka wiczewskiego** albo też wickiego (język wiczów litewskich, ros. *вичский литературный микроязык*), umieszczonego na przykład w spisie języków słowiańskich Duliczenki, reagowały swego czasu Alicja Nagórko (1995) oraz Irena Masoić (polonistka z Wilna), przynosząc informacje o antypolskiej kampanii litewskiej (por. ruch Sajudis). Pisze o nim też Grażyna Balowska (2013: 83–85), określając go jako język w fazie eksperymentalnej. Zdaniem inicjatorów wspomnianej antypolskiej propagandy mieszkańcy Litwy deklarujący narodowość polską (258 tysięcy, 7% ogółu ludności) to nie Polacy, lecz osoby o niewykryształizowanej świadomości narodowej, które powinny powrócić do litewskości. Zgodnie z powyższą interpretacją osoby te o nazwiskach z częstym przyrostkiem *-wicz* – stąd *wiczowie* – należy więc uważać za Litwinów, a ich język za wiczewski (nie za polszczyznę kresową).

¹⁰ Użytkownicy: w Republice Ukrainy około 40 milionów oraz 5–7 milionów w diasporze (najwięcej w Rosji); w Polsce 250–300 tysięcy (Lubaś 2009: 249).

¹¹ W wypadku lingwonomów nacisk kładziemy na to, by znalazła się wśród nich nazwa używana w oryginale (w danym języku) oraz nazwa w wersji rosyjskiej; rosyjskie wersje lingwonomów podajemy zgodnie z terminologią Duliczenki (2003 lub 2005).

Na terenie zachodniej Ukrainy, wschodniej Słowacji, Polski, północno-wschodnich Węgier, ale też w Kanadzie czy w Stanach Zjednoczonych występują różne warianty (odmiany) języka rusińskiego. W ujęciu dychotomicznym podaje się nazwy: język karpatorusiński i jugorusiński. Użytkowników tych języków-odmian określa się przy pomocy etnonimów: Rus, Rusin, Karpatorusin, Rusnak, Łemko, Rute(j)n, Uhro- lub Uźrorusin, Jugorusin itp., z czego etnonim Łemko zadomowił się w Polsce i na Słowacji. Według źródeł etnonim (egzoetnonim) Łemko ma charakter przezwiskowy, nacechowany ujemnie¹², jednak za bardziej prawdopodobne uważamy antroponimiczne, odplemienne pochodzenie nazwy¹³. Język rusiński został szczegółowo opracowany przez różnych współczesnych badaczy¹⁴, nie wspominając o dziewiętnastowiecznych podręcznikach tego języka. Sytuacja południowej odmiany języka rusińskiego jest w miarę klarowna: od 1974 roku na terenie Wojwodiny w Serbii występuje język nazywany *руска бешѣда, бачван(ь)ско-руски язык, bačvanjsko-srimski ruski jazyk* (w czasach międzywojennej Jugosławii), *bačvansko-sremski jezik, ruski jezik, jugo(slavo)rusinski jezik*, ros. *югославорусинский, южнорусинский* lub *паннонско-русинский язык*. Rusiński **język baczwańsko-sremski** występuje więc w wielojęzycznym środowisku Wojwodiny w roli jednego z pięciu oficjalnych języków urzędowych¹⁵. Jego użytkownikami są Jugorusini, Baczwańscy / baczwańscy Rusini, Rusnacy, mieszkający w miastach (miejscowościach): Nowy Sad, Vrbas, Ruski Kerestur / Krstur, Kula, Kucura, Źabalj, Djurdjevo (w regionie zwanym Bačka); Šid (w regionie zwanym Srem). Osadnictwo ludności rusińskiej na terenach południowosłowiańskich rozpoczęło się już pod koniec XVII wieku, gdy po przegranej bitwie pod Wiedniem rzesza osmańska zaczęła tracić tereny, na które celowo została skierowana ludność wiejska z północnej Słowiańszczyzny. Z językiem tym wiąże się szczególnie postać Hawriiła / Habora Kostelnika (Гавриїл Костельник), autora pierwszej gramatyki tego języka z 1923 roku. Dużą popularnością wśród Rusinów wojwodińskich cieszył się *Bukvar*, czyli elementarz, z 1952 roku, lecz od tego czasu ukazało się już ponad 250 podręczników rusińskich drukowanych przez Pokrajinski zavod za izdavanje udžbenika w Nowym Sadzie. Od 1972 roku można w tym mieście na uniwersytecie studiować język rusiński¹⁶. Ze wszystkich wspólnot rusińskich mieli właśnie Rusini baczwańscy najdogodniejsze warunki rozwoju – ich statusu prawnego i pozycji społecznej w okresie titowskiej Jugosławii zazdrościła im reszta Rusinów rozsianych po Europie i nie tylko (por. Kwoka 2011: 177).

Na początku 1995 roku oficjalnego przyznania statusu samodzielnego języka słowiańskiego doczekała się też odmiana **łemkowsko-preszowska** (oficjalna nazwa słowacka brzmi *lemkovsko-prešovská rusínčina*, ale też *karpatská rusínčina*, ros.

¹² Wyraz „len” oznaczający ‘tylko’, ‘wyłącznie’, używany w literackim języku słowackim jako neutralny, ma w tekstach rusińskich konsekwentnie postać *lem*.

¹³ O pochodzeniu nazwy pisał już P.J. Šafařík w pracy *Slovanské starožitnosti* z 1837 roku, wspominając o sarmackim plemieniu Limi-gantes zamieszkującym Panonię na początku naszej ery.

¹⁴ Por.: Henryk Fontański, Małgorzata Misiak, Helena / Olena Duć-Fajfer, Mirosława Chomiak, Juraj / Jurij Pańko, Vasyl Jabur (Василь Ябур), Ewa Michna, Anna Plišková (Анна Пlišкова), Janusz Rieger, Juraj Vaňko, Paul Robert Magocsi (Павло Роберт Магочій) i inni.

¹⁵ Obok serbskiego, węgierskiego, rumuńskiego i słowackiego.

¹⁶ Od 1983 roku działa tam samodzielna katedra tego języka.

лемковский, карпаторусинский язык). Aktu tego dokonano w Bratysławie, choć tereny z największą koncentracją ludności łemkowskiej to wschodnia Słowacja, konkretnie miasta: Prešov, Zemplín, Šariš, Michalovce, Bardejov wraz z okolicą. Proces normotwórczy poprzedzający wspomniany akt prawny rozpoczął się w 1992 roku, kiedy to w miejscowości Bardejovské Kúpele odbyło się międzynarodowe seminarium, które w trakcie obrad zmieniło nazwę na I Światowy Kongres Rusinów, natomiast drugi kongres przebiegał w Polsce, w Krynicy, w 1993 roku (o czym dokładniej pisze Fontański 1994). Największe zasługi ma pod tym względem Paul Robert Magocsi, slawista, historyk, profesor uniwersytetu w Toronto, między innymi redaktor naukowy tomu *Русинський язык* z serii Najnowsze Dzieje Języków Słowiańskich.

Do obu wymienionych języków można odnieść stwierdzenie, że nie posiadają one wyłącznie właściwości typowych dla języków wschodniosłowiańskich. Jak to wyraził Tomasz Kwoka, „wynikiem położenia peryferyjnego względem gwar ukraińskich oraz bliskich kontaktów z językami zachodniosłowiańskimi jest fakt zanikania niektórych cech wschodniosłowiańskich na rzecz zachodnich (szczególnie w Wojudinie)” (Kwoka 2011: 162). Wyraźnym odstępstwem od cech wschodniosłowiańskich jest na przykład nieobecność swobodnego akcentu, lecz stały akcent paroksytoniczny. O ile Małgorzata Misiak język łemkowski Rusinów polskich uważa za język tak zwanej ligi rokytnickiej (wraz z polskim, litewskim, białoruskim, ukraińskim, kaszubskim), o tyle Jiří Marvan w przedmowie do czeskiego tłumaczenia publikacji szwedzkiego slawisty Gustavssona traktuje język południoworusiński jako zachodniosłowiański, uważając go za dialekt wschodniosłowacki (Marvan 2006). W niniejszym artykule nie mamy zamiaru rozstrzygać tej kwestii, wręcz przeciwnie – wydaje nam się, że języki rusińskie tworzą między językami wschodnio- i zachodniosłowiańskimi specyficzny pomost łączący oba wielkie zespoły języków. Języki te zapożyczyły z języków państw, na których występują, sporo środków leksykalnych, czemu nie można się dziwić. Tak na przykład organizacja zrzeszająca mniejszość rusińską w Serbii ma w swej (rusińskiej) nazwie wyraz *društvo* (serb. *društvo* to ‘towarzystwo’, ‘stowarzyszenie’ ‘społeczność’, ‘społeczeństwo’, ‘związek’), por. Ruske narodno prosvitno društvo, Društvo za ruski jazik. Ludność rusińska ze względów wyznaniowych najbardziej związana jest z Kościołem unickim (grekokatolickim), co jest wynikiem konkretnych wydarzeń historyczno-politycznych. Kontynuuje więc tradycję obrządku wschodniego, w liturgii używa języka cerkiewnosłowiańskiego, ale za zwierzchnika Kościoła uważa papieża. Ludność ta, dążąc w przeszłości do samodzielnego państwa, nigdy na dłużej takiego nie posiadała; w okresie 1919–1938 tak zwana Podkarpatská Rus związała swe losy z państwem czechosłowackim, mieszcząc się w jego granicach. Rusini w Polsce traktowani są jako mniejszość etniczna (a nie narodowa), jako grupa etnograficzno-etniczna lub grupa etnolingwistyczna¹⁷, a ich język uważa się za etnolekt (nie „nacjelekt”)¹⁸ lub gwara, choć istnieją

¹⁷ W byłej Jugosławii Rusinów uważano za narodowość, mniejszość narodową (serb. nacionalna manjina).

¹⁸ Różnice pomiędzy tymi dwoma pojęciami wyjaśnia szczegółowo w swojej monografii Małgorzata Misiak (2006: 11), zwracając uwagę na fakt, że „«etnolekt» jest bardzo szerokim terminem, obejmującym swym zasięgiem gwary, dialekty i języki” i odnoszącym się do grupy, która np. nie została zdefiniowana jako samodzielny naród, ale ma „poczucie odrębności i świadomości istnienia różnic między nią a innymi grupami” (Misiak 2006: 10–11, za Józefem Obrębskim).

podręczniki tego języka i jest on językiem nauczania w szkole. Na niższą świadomość językowo-etniczną Łemków wpłynął prawdopodobnie fakt, że zostali oni przesiedleni wraz z inną ludnością kresową na zachód, czyli z pierwotnej Łemkowszczyzny (Ждыня / Żdynia) w okolicy Legnicy (tu znajduje się siedziba Stowarzyszenia Łemków), Michałowa, Przemkowa itp.

Trudno o podanie dokładnej liczby Rusinów, ponieważ dane oficjalne różnią się w sposób istotny od tak zwanych szacunkowych, które pochodzą ze źródeł rusińskich. Wspomniany już Paul Magocsi uważa, że na Słowacji żyje ich około 130 tysięcy, w Polsce 60 tysięcy, w Serbii 25 tysięcy, w USA 620 tysięcy itp., i że łączna liczba Rusinów w świecie przekracza 1,5 miliona¹⁹. Sprawa jest jeszcze bardziej niejasna, kiedy pytamy o liczbę użytkowników tego języka (wszystkich odmian języka rusińskiego), ponieważ nie zawsze Rusin mówiący językiem rusińskim ma opanowaną również jego postać pisaną. Sami polscy Łemkowie niejednakowo podchodzą do swojego języka ojczystego – jedni, zdaniem Małgorzaty Misiak, uważają go za rusiński tylko w formie mówionej, pisząc zaś, korzystają z literackiego języka ukraińskiego. O ile w formie pisanej język karpatorusiński kontynuuje tradycje cyryliczne, o tyle południoworusiński częściej pojawia się w grafii łacińskiej, co zresztą tradycyjnie wiąże się z Wojwodiną, gdzie nawet w wypadku języka serbskiego stosuje się litery łacińskie.

Języki zachodniosłowiańskie

W ramach języków zachodniosłowiańskich przyjął się podział na następujące podgrupy: lechicką, pomorską, łużycką oraz czesko-słowacką²⁰. Za zbędne uważamy przedstawianie **języka kaszubskiego** (*kaszëbsczi jãzëk*, *kaszëbskô mowa*, *kaszëbina*, ros. *кашубский язык*) na łamach polskiego pisma lingwistycznego, ponieważ temat ten został szczegółowo opracowany przez wielu polskich językoznawców²¹. Losy Kaszubów i ich języka związane są z sąsiednim etnikum, ze Słowianami, i z drugim **językiem** pomorskim – **słowińskim** (ros. *словинский, севернокашубский диалект*). Oba społeczeństwa językowe mają długą historię²² i oba rozwijały się na terenie obcej państwowości. Rozwój normy kulturalnej (pisanej) języków pomorskich nastąpił w okresie reformacji – pierwszą kaszubską książką z 1586 roku było

¹⁹ Dane pochodzą ze źródła: P.R. Magocsi, *Karpatski Rusini*, tłum. Ł. Babotová, Karpatorusińské výskumné centrum 1995.

²⁰ Podgrupa pomorska bywa też zaliczana do grupy lechickiej, jednak różnice między językami polskim a kaszubskim (dawniej też słowińskim) są bardziej istotne niż pomiędzy polskim (ogólnonarodowym) a innymi dialektami tego języka (por. Mańczak 1997).

²¹ Do prekursorów kaszubologii należeli: lekarz, publicysta, działacz społeczny Florian Ceynowa (1817–1881); lekarz, redaktor „Gazety Gdańskiej” Aleksander Majkowski (1876–1938), w czasach (naj)nowszych: Jadwiga Zieniukowa, Hanna Popowska-Taborska, Jerzy Treder (zmarły w kwietniu 2015), Edward Breza, Ewa Rogowska-Cybulska, Marek Cybulski, Aleksander Labuda (zm. 1981), Gerard Labuda (zm. 2010), zmarły w lutym 2015 roku socjolog Marek Latoszek i inni.

²² Jak podają źródła, pierwsza wzmianka o języku kaszubskim pojawiła się w 1238 roku i dotyczy dokumentu papieża Grzegorza IX, nazywającego jednego z książąt pomorskich *dux Slavorum et Cassubia*.

tłumaczenie pieśni Marcina Lutra. Upadek świadomości etnicznej i językowej zarówno Kaszubów, jak i Słowińców wynika nie tylko z germanizacji, ale też z faktu, że warstwa bogatsza tych społeczności starała się przypodobać szlachcie polskiej, nie interesując się losami reszty członków własnego etnikum²³. Wspólne są też przeszerzenie występowania omawianych języków: wschodnią granicą jest dziś Wisła, zachodnią – Piaśnica, a południową – Brda, lecz dawniej tereny te sięgały po Kołobrzeg. Pierwotnymi siedliskami Kaszubów były: Puck, Wejherowo, Kartuzy, Kościerzyna, Brusy, Jastarnia, Władysławowo, Reda, Rumia, Żukowo, w czasach nowszych: Bytów, Chojnice, Czersk, Hel, Lębork. Nie ma zgody co do liczby użytkowników języka kaszubskiego, ponieważ osoby deklarujące kaszubską etniczność nie zawsze spełniają wszystkie cztery warunki obowiązujące „pełnowartościowego” użytkownika języka: rozumienie, czytanie, mówienie, pisanie. Według Tredera i Brezy (2002) chodzi o około 330 tysięcy Kaszubów i około 150 tysięcy pół-Kaszubów.

Dla języka kaszubskiego przyjęło się określenie język rewitalizowany (Zieniukowa) lub restytuowany (Lubaś), natomiast języka słowińskiego, występującego w okolicach jezior Łebsko i Gardno na Pomorzu²⁴, nie udało się już przywrócić do życia. Ostatni jego użytkownicy, którzy podobnie jak Kaszubi wyróżniali się wielojęzycznością, zostali po drugiej wojnie światowej potraktowani obligatoryjnie jako Niemcy, ponieważ jako żołnierze wermachtu walczyli po stronie niemieckiej. Część nielicznej już wtedy społeczności słowińskiej została wysiedlona, pozostała część zasymilowała się (Szczepankiewicz-Battek 2002).

Inną zachodniosłowiańską grupą etniczną bez własnej państwowości byli i są nadal Serbowie Łużyccy. Powstanie literackich odmian języków łużyckich można również uważać za owoc reformacji (*Łużycanie* 1996). Ze wszystkich organizmów państwowych, do których tereny Łużyc²⁵ dawniej należały (za panowania Bolesława Chrobrego do Polski, w latach 1319–1369 do Korony Czeskiej, następnie do Niemiec / Prus włącznie z Trzecią Rzeszą Niemiecką, w okresie 1945–1990 do NRD, obecnie do zjednoczonych Niemiec), sami Łużycanie, szczególnie Górni, co najmniej w okresie międzywojennym najchętniej wybraliby przynależność do Czech, zresztą Łużycki Komitet Narodowy, którego siedziba znajdowała się w Pradze, „zabiegał o oderwanie Łużyc od Niemiec i przyłączenie ich do Czechosłowacji” (*Łużycanie*

²³ Zmiany tożsamościowe wywołane zmianami politycznymi i fakt, że żaden z „zaborców” nie tolerował poprzedniej orientacji etnicznej i językowej tej ludności, były przyczyną masowej emigracji do Europy Zachodniej lub do Ameryki. Na początku XX wieku liczbę Kaszubów w krajach Europy Zachodniej ocenia się na około 200 tysięcy, w USA – na około 100 tysięcy. Drugim ciężkim dla Kaszubów i Słowińców okresem było docelowe przesiedlanie na zachodnie tereny Polski, wskutek czego doszło do przerwania więzi sąsiedzkich i asymilacji w obcym środowisku językowo-kulturowym.

²⁴ Dawną obecność Słowińców na Pomorzu przypomina dziś muzeum-skansen w miejscowości Kluki.

²⁵ Nazwa toponimiczna związana jest z wyrazem pospolitym *kałuża*, *łuża*, *louže*, *лужа(їка)* – chodzi o tereny bagniste, podmokłe, rozciągające się po obu brzegach rzeki Sprjewji, Szprewy, Spree i nad jej dopływami (tzw. Spreeewald) i nazywane w języku łużyckim po prostu Błotami; zaś antroponim Srb / Serb pochodzi od czasownika *srbati*, *střěbati*, *sarbać*, *sorbać*, *siorbać* itd. i był używany wśród Słowian na określenie kogoś, kto ssał mleko tej samej matki, nie będąc w powinowactwie (por. polski wyraz pasierb). Inna teoria odsyła do hydronimu Sorbi / Surbi – zlatynizowanej nazwy rzeki Solovy / Saale.

1996: 24). Nie wchodząc w szczegóły w znacznym stopniu odrębnych systemów językowych **języków łużyckich**, powtarzamy za gronem sorabistów, iż fakt, że na niewielkim obszarze Łużyc zachowały się dwa odrębne mikrojęzyki słowiańskie: *hornjoserbska rěč* (*obersorbische Sprache*) i *dolnoserbska rěč* (*niedersorbische Sprache*), ros. *верхнелужицкий и нижнелужицкий языки*, wynika z tego, że Łużyce Górne należą do innej jednostki administracyjnej (Saksonia) niż Łużyce Dolne (Brandenburgia). Ten podział z 1815 roku przyniósł niejednakowy rozwój obu społeczeństw, a co za tym idzie – obu języków: język górno-serbsko-łużycki jest jeszcze nauczany w szkole i ma, według danych statystycznych, około 20 tysięcy użytkowników, podczas gdy język dolnołużycki z około 2,5 tysiąca native speakerów jest na wymarciu (*Łużyczanie* 1996: 32; Rzetelska-Feleszko 1989; Elikowska-Winkler 2003). Pomimo wszystko w okresie NRD-owskim Łużyczanie mieli zapewnione dogodne warunki co najmniej do instytucjonalnej opieki nad językiem ojczystym – oprócz gramatyk opisowych (*Gramatika hornjoserbskeje rěče přitomnosći: Morfologija*, 1981; *Niedersorbische Gramatik*, 1976, 1984) powstał wysokiej jakości atlas językowy z najgęstszą siecią przebadanych miejscowości na terenach Słowiańszczyzny (*Sorbische Sprachatlas 1–15*, Bautzen 1965–1996).

Kolejny zachodniosłowiański język – **język czeski** w swojej kulturalnej odmianie wywodzi się z dialektów środkowoczeskich (Praga i okolice), co nie znaczy, że dialekty te znajdują się w geograficznym środku państwa czeskiego, a tym bardziej dawnej Czechosłowacji. Czechy historyczne, czyli zachodnia część ogółu ziem Korony Czeskiej, różniły się i nadal różnią od innych obszarów języka czeskiego – morawskich lub śląskich / laskich. Stosowaniu interdialektu środkowoczeskiego wraz z mową praską (tak zwana *obecná čeština*) przeciwstawiają się mieszkańcy Moraw i Śląska. To powoduje, że na forach internetowych pojawiają się co jakiś czas dyskusje na ten temat i że podejmowane są (na razie raczej w sposób amatorski²⁶) próby wykreowania normy literackiej języka morawskiego, o czym można się przekonać, wpisując w wyszukiwarkę hasło *spisovná moravština* lub nazwisko Zbyšek Šustek. Gwary słowackie, długo niewyodrębniane przez dialektologów z zespołu języka czeskiego, różniły się od (właściwych) czeskich²⁷ jeszcze bardziej, co stopniowo doprowadziło do zaakceptowania odrębnej normy systemowej i samodzielnego **języka słowackiego**²⁸.

Na zakończenie prezentacji języków zachodniosłowiańskich wypada wspomnieć o literackim języku **laskim** (ros. *ляшский литературный микроязык*), którego „autorem” był poeta, publicysta i polityk Óndra Łysohorski, rodem z Frýdku

²⁶ Por. stanowisko czeskiego językoznawcy Alexandra Sticha (2000).

²⁷ W terminologii czeskiej *nářeční skupina česká v užším smyslu*.

²⁸ Proces normotwórczy języka słowackiego rozpoczął się na przełomie XVIII i XIX wieku i zakończył dopiero w okresie międzywojennym (por. pojawienie się pierwszego słownika ortograficznego *Pravidlá slovenského pravopisu*, 1931; pisma językoznawczego „Slovenská reč” wydawanego od 1932 roku) czy nawet w okresie powojennym (*Gramatika jazyka slovenského* autorów J. Orlovského i L. Aranya, 1946; *Gramatika slovenského jazyka* B. Letza, 1950; *Slovenská gramatika* autorów E. Pauliniego, J. Růžički i J. Štolca, 1953) i obejmował różne etapy nazywane wg preferowanego dialektu czy forsującego go autorytetu, np. trnawski, wschodni-kalwiński, środkowosłowacki; bernolákovčina (język słowacki w wersji Antona Bernoláka), štúrovská slovenčina (w wersji Ľudovita Štúra), Hattalova-Hodžova „opravená slovenčina” i inne.

(RC). Chodzi więc o język kulturalny konkretnego twórcy (Balowska 2013), który stworzył jego normę świadomie, celowo, wychodząc z systemu ojczystej gwary laskiej²⁹. Twórczość Łysohorskiego jest bardziej znana poza Czechami (Czechosłowacją) niż w kraju, dzięki licznym tłumaczeniom, szczególnie na język rosyjski (Łysohorski spędził w Moskwie kilka lat swojego życia, zmarł w Bratysławie w 1989 roku). Autor zbiorów zaangażowanej (rewolucyjnej) poezji wzorującej się na twórczości Petra Bezruča sam jednak nie zawsze dotrzymywał zaproponowanych przez siebie reguł „poprawnej” laszczyzny³⁰. Dodajmy, że również język laski znajdziemy w spisie języków słowiańskich Aleksandra Duliczenki³¹.

Języki południowosłowiańskie

Na południu Słowiańszczyzny rozwinęły się trzy odrębne systemy językowe: bułgarsko-macedoński, serbsko-chorwacki oraz słoweński (alpejsko-panoński), podczas gdy suwerennych państw południowosłowiańskich jest obecnie siedem: Bułgaria, Macedonia, Serbia, Czarnogóra, Bośnia i Hercegowina, Chorwacja, Słowenia. Pojęcie suwerenności w świadomości Słowian, szczególnie południowych, jest tradycyjnie trójczłonowe: jeden naród – jedno państwo – jeden język, co serbski socjolingwista Ranko Bugarski nazwał żartobliwie Trójcą Świętą (Bugarski 2005: 71). Niektóre z obecnych narodów południowosłowiańskich mają za sobą niechlubną, nacjonalistyczną przeszłość (por. faszystowskie państwa bułgarskie czy chorwackie), o której w powojennym okresie komunistycznym wolałyby zapomnieć. Deklarowana wtedy równość narodów, narodowości, grup etnicznych i wyznaniowych po 1989 roku runęła w gruzach i rozpoczął się okres rozpadu federacji oraz dotychczasowej jedności językowej.

To, że Bułgaria nie zaakceptowała suwerennego **języka macedońskiego** (*македонски јазик*, ros. *македонский язык*), który znormalizował się po drugiej wojnie światowej dzięki nowo powstałemu Uniwersytetowi Świętych Cyryla i Metodego w Skopje, konkretnie Instytutowi Języka Macedońskiego i niezwykle pracowitemu kolektywowi tamtejszych slawistów kierowanemu przez profesora Blaże Koneskiego (Блаже Конески), i że łatwiej przyszło jej pogodzić się z faktem istnienia samodzielnego państwa Macedonii niż macedońskiego narodu, jest rzeczą znaną i obecnie już niekwestionowaną. Z powodu tych poglądów, niezgodnych z poglądami reszty Słowiańszczyzny, Bułgaria nawet na pewien czas zrezygnowała z udziału w *Słowiańskim atlasie językowym* (*Общеславянкий лингвистический атлас*, skrót OLA), pozostawiając niemałe tereny Bułgarii bez jakichkolwiek danych. W samej Bułgarii, liczącej około siedmiu milionów mieszkańców, żyje mniejszość turecka

²⁹ Norma laskiego języka kulturalnego (włącznie z zasadami ortografii) została szczegółowo opisana przez Grażynę Balowską, zob.: Balowska (2008, 2013).

³⁰ Szczegółowa analiza materiału językowego pochodzącego z twórczości Łysohorskiego została przeprowadzona w pracy magisterskiej Pavliny Štěrbovej „Tvorba Óndry Łysohorského. Příspěvek do studia slezské slovní zásoby”, napisanej pod kierownictwem autorki niniejszego przyczynku i obronionej w Ostrawie (Katedra Języka Czeskiego Uniwersytetu Ostrawskiego) w 2007 roku.

³¹ Пор. ляхский литературный микроязык; А.Д. Дуличенко, *Указатель названий славянских языков*, [w:] *Языки мира. Славянские языки*, Москва 2005, s. 618–635.

oraz pomacka³², która w odróżnieniu od etnicznych Turków jest zislamizowaną ludnością słowiańskiego pochodzenia, używającą **języka** mieszanego – **pomackiego** (*пوماшки език*, ros. *пoмакский литературный микроязык*). Chodzi o język konfesyjny, systemowo bułgarski o wysokim natężeniu słownictwa tureckiego (o wiele większym niż w ogólnonarodowym języku bułgarskim). W latach dziewięćdziesiątych XX wieku pokazały się prace językoznawcze dotyczące tego języka, na przykład wydany w Grecji słownik pomacko-grecki i grecko-pomacki.

Na terenie Grecji, która traktuje członków mniejszości słowiańskich jako słowianojęzycznych Greków, rozwijał się też przez pewien czas odmienny wariant języka macedońskiego, zwany **egejskim macedońskim** (*македонски език на славoмакедонците от грчка Македония или Егейот*, ros. *эгейско-македонский язык*), którego opracowania w formie elementarza (por. Ch. Papazachariu, J. Sajakcis, L. Lazaru, *Abecedar*, wydany w Grecji w 1925 roku) czy gramatyki opisowej (Атанас Пейков, *Граматика на македонския език*, wydana w Rumunii w 1952 roku) były zawsze pisane i ewentualnie wydawane poza tak zwaną Wardarską Macedonią, czyli tą, która należała do titowskiej Jugosławii i która od 1992 roku tworzy samodzielne państwo bałkańskie – Republikę Macedonii. Najbardziej znanym egejskomacedońskim pisarzem jest prawdopodobnie Taszko Georgiewski (Ташко Георгиевски, zm. 1912).

Omawiając bułgarsko-macedoński areał językowy, należy wspomnieć również o dwóch językach „bułgarskich” występujących poza Bułgarią. Chodzi o języki odizolowane, diasporowe. Dłuższą tradycję, szczególnie w piśmiennictwie, ma **banacki język bułgarski** (*bâlgârsâjâ jâziç*, *банатско-български книжовен език*, ros. *банатско-болгарский литературный микроязык*), zwany też językiem palkeńskim, pawlikeńskim lub paulicjańskim. Kodyfikacją tego języka zaczęto się zajmować w połowie XIX wieku i – po pewnej przerwie – w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku. Jak wskazuje sama nazwa, języka tego używa się w Banacie³³, dokąd w czasach osmańskich (w XVII wieku) emigrowała ludność katolicka z muzułmańsko-prawosławnych terenów bułgarskich. W wyniku procesów migracyjnych wyodrębnił się język, który pozostał niefleksyjny, ma poniekąd inną (nie do końca bułgarską) wymowę, w formie pisanej korzysta z grafii łacińskiej typu chorwackiego / czeskiego i którego użytkownikami są katolicy. Drugim bułgarskim językiem występującym poza granicami państwa bułgarskiego jest **język besarabskich Bułgarów** (*бесарабски българу*), przesiedlonych w XVIII i XIX wieku na tereny między Prutem a Dniestrem z inicjatywy zwyciężającej nad Turkami Rosji. Użytkownicy tego języka, który w procesie normotwórczym w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku częściowo stracił wyraźne cechy bałkańskie, mieszkają do dziś na południu Ukrainy i Mołdawii. Znana jest twórczość literacka besarabskich Bułgarów – regionalnych poetów i pisarzy.

³² Pomacy lub Pomakowie żyją w trzech bardziej zwartych enklawach (gałąź dunajska: Plewen, Lowecz, Wraca oraz Szumen; gałąź rodopska, nazywana również transgraniczną – bułgarsko-grecką; gałąź grecka) i ich łączną liczbę szacuje się na 200–300 tysięcy, co plasuje ich na drugim miejscu – za Turkami. Część tej ludności dołączyła do fali emigracji tureckiej z Bułgarii do Turcji, z czego niektórzy wrócili po czasie do swojego kraju ojczystego.

³³ Banat to region transgraniczny, częściowo serbski, częściowo rumuński, z ośrodkiem w Timișoarze / Temeszwarze.

Na temat **języka serbsko-chorwackiego** napisano już wiele, w tym w Polsce³⁴, co wynika między innymi z faktu, że jego sytuacja zasługuje na uwagę. Oprócz sztokawsko-czakawsko-kajkawskiej trójdialektalności tego języka³⁵ czy cyryliccko-łacińskiej dwoistości graficznej (po serbsku i chorwacku: *dvopismenost*) istotny problem stanowi jego polityczno-ideologiczna oraz kulturowo-cywilizacyjna „nadbudowa” (w serbskim i chorwackim *nadgradnja*). Kolejne problemy to współdziałanie języka cerkiewnosłowiańskiego w rozwoju języka serbsko-chorwackiego, wpływ tureckiej leksyki oraz bałkańskiej ligi języków, zachodni (chorwacki) puryzm, różniące się stanowiska językoznawców wobec przyjętych w XIX wieku fonetycznych zasad pisowni, nierówna pozycja poszczególnych odmian języka w sferach komunikacji ogólnospołecznej itd. W wielonarodowej i wieloetnicznej Jugosławii język serbsko-chorwacki był językiem państwowym, lecz tych, którzy w ten sposób nazywali swój język ojczysty, było niewiele: Serbowie używali nazwy *srpski* lub *srpskohrvatski*, Chorwaci – *hrvatski* lub *hrvatskosrpski*, w Czarnogórze mówiło się po serbsku, w Bośni poza systemem serbsko-chorwackim nie było wtedy innego języka. „Rozpad języka serbsko-chorwackiego dotyczy jego rozpadu na poziomie standardu, nie zaś systemu”, stwierdza za Cichońską Barbara Oczkova (2006: 255), co oznacza, że w każdym z nowych języków powstałych na gruncie serbsko-chorwackim istnieje to właśnie wspólne dziedzictwo. Język serbsko-chorwacki w postaci, jaką znamy z nie tak dawnej przeszłości, „narodził się” w 1850 roku w Wiedniu, gdzie przy udziale przedstawicieli różnych południowosłowiańskich środowisk językowych (Vuk Karadžić, Ljudevit Gaj, Fran Miklošič i inni) została zawarta tak zwana umowa wiedeńska (Bečki jezikoslovni dogovor). Język ten, który można określić jako owoc południowosłowiańskiej Wiosny Ludów, od początku swego istnienia miał swoich zwolenników i przeciwników. Nazywano go „konjokravą” (ni to koniem, ni to krową), podważano wiarygodność jego realnego istnienia, dokonywano prób obrony jego jednolitości, na przykład poprzez teorię o wschodnim i zachodnim wariacie tego języka³⁶ itp. (Spagińska-Pruszk 1997: 19–20, 39). Najbardziej wyraźnym odrzuceniem wspólnego języka serbsko-chorwackiego był chorwacki skrajny puryzm językowy w czasach faszystowskiego Niezależnego Państwa Chorwackiego (Nezavisna Država Hrvatska, skrót NDH), kiedy nie tylko eliminowano leksemy serbskie i inne

³⁴ Do polskich badaczy należą (alfabetycznie): Robert Bońkowski, Maria Cichońska, Maciej Czerwiński, Przemysław Fałowski, Henryk Jaroszewicz, Tomasz Kwoka, Barbara Oczkova, Agnieszka Spagińska-Pruszk, Emil Tokarz i inni; wiele uwagi temu tematowi poświęcił także Władysław Lubaś, np. w *Polityce językowej...* z 2009 roku.

³⁵ W ujęciu diachronicznym wschodniohercegowiński dialekt sztokawski, który stał się w pewnej chwili podstawą normy języka literackiego, wcale nie był jedynym literackim wariantem omawianego języka: znana jest czakawska renesansowa literatura dalmatyńska (ośrodkami: Zadar, Split, wyspa Hwar) uprawiana mniej więcej równocześnie z pełną czakawizacją sztokawską literaturą dubrownicką; na terenach kajkawsko-czakawskich rozwijało się np. piśmiennictwo tzw. kręgu ozaljskiego (Ozaljski književnojezični krug; miasto Ozalj należało do posiadłości chorwackich rodów szlacheckich Zrinskih-Frankopanów).

³⁶ Koncept dwóch wariantów – wschodniego i zachodniego – języka serbsko-chorwackiego przedstawiła na sarajewskim kongresie jugosłowiańskich slawistów serbska lingwistka Milka Ivić i to właśnie stanowisko było z reguły przyjmowane za oficjalne w międzynarodowych kręgach slawistów, włącznie z polskimi lub czeskimi.

serbizmy³⁷, ale nawet wprowadzono morfologiczno-etymologiczny zapis ortograficzny, tak zwany *korijenski pravopis*, w odróżnieniu od tradycyjnego fonetycznego, czyli *zvučnego*. W latach pięćdziesiątych nastąpiło w stosunkach serbsko-chorwackich co prawda pewne ocieplenie, jednak na początku lat siedemdziesiątych sytuacja uległa ponownie pogorszeniu. Niejeden badacz tego problemu wspomina absurdalny, jednostronny (dokonany z inicjatywy chorwackiej) podział języka serbsko-chorwackiego na chorwacki i serbsko-chorwacki (por. np. Spagińska-Pruszk 1997: 25). Napięcia między ośrodkami – zagrzebskim i belgradzkim – eskalowały w latach dziewięćdziesiątych, gdy działaniom na rzecz oderwania Chorwacji od państwa jugosłowiańskiego towarzyszyła zacięta wojna językowa³⁸.

Poza językiem chorwackim używanym na terenach właściwych dla tego języka rozwijały się już od czasów osmańskich jego inne odmiany, które stopniowo zaczęły się wyraźnie różnić od chorwackiej odmiany standardowej, „krajowej”. Chodzi o **język gradiszczkański** (też *gradišćanski*) albo burgenlandzki (*gradišćanski hrvatski, zapadnougarski hrvatski*, ros. *градишчанско-хорватски, бургенландско-хорватски литературни микроязык*) ludności chorwackiej uciekającej przed Turkami w kierunku północnym (dziś zachodnie Węgry: Győr / Djur, Szombathely; Austria: kraj związkowy Burgenland, w języku chorwackim Gradišće; południowe Morawy i południowo-zachodnia Słowacja). Proces ten rozpoczął się po bitwie pod Mohaczem (1526), a przesuwający się na północ użytkownicy języka chorwackiego wynosili z terenów rodzimych przeważnie czakawski dialekt i ikawską lub ekawską wymowę prasłowiańskiej głoski *jat/jać*. Nowym ośrodkiem gradiszczkańskich Chorwatów stało się w latach dwudziestych XX wieku do tej pory nieciekawe, prowincjonalne miasteczko Eisenstadt / Żeljezno w Austrii, gdzie wydana została większość prac o/w tym języku, na przykład *Gramatika gradišćansko-hrvatskoga književnoga jezika* pod redakcją Ivo Sušicia, 2003. Pomimo licznych kontaktów gradiszczkańskich stowarzyszeń (na przykład Hrvatsko kulturno društvo u Gradišću) z Zagrzebiem gradiszczkańscy Chorwaci mają silne poczucie odrębności. Wynikiem ich starań jest przyznanie ich językowi w 1987 roku w regionie Burgenland statusu drugiego języka urzędowego – obok niemieckiego. Mniej korzystne warunki rozwoju mieli potomkowie uciekinierów chorwackich w państwie czechosłowackim i na Węgrzech, szczególnie po 1948 roku, gdyż uważano ich za podejrzanych czy wręcz niebezpiecznych. Powodem tej nieufności było wspomniane faszystowskie państwo chorwackie, z którym ludność ta oczywiście nie miała nic wspólnego (niektórzy gradiszczkańscy Chorwaci nawet uczestniczyli w titowskim ruchu oporu). Łączną liczbę uchodźców przemieszczających się w czasach osmańskich w kilku falach z południa na północ szacuje się na 60–100 tysięcy. Najwcześniej zasymilowali się na Węgrzech; na Słowacji, w okolicach Bratysławy, żyje ich około 5,4 tysiąca, a na Morawach (w powiatach Mikulov, Znojmo,

³⁷ Jak słusznie podkreślają badacze, wykorzeniano serbizmy, nie zdefiniowawszy do końca, co to takiego „serbizm” (Oczkova 2006: 261).

³⁸ Chodzi o kolejny okres chorwackiego odrodzenia lub przebudzenia narodowego, charakteryzujący się nagonką na serbizmy, lansowaniem neologizmów, ogłaszaniem konkursów na nowe wyrazy; okres najróżniejszych poradników językowych wprowadzających czytelników w błąd; okres, kiedy w obiegu było kilka słowników ortograficznych języka chorwackiego, co powodowało niepewność i wahania piszących itp., zob. Spagińska-Pruszk (1997).

Břeclav: Frielištof / Jevišovka, Nový Přerov, Dobré Pole, Drnholec i inne) około jednego tysiąca³⁹.

Drugim językiem chorwackim używanym w izolacji od reszty narodu chorwackiego jest **język molizański** / moliski (*moliškohrvatski, moliški hrvatski dijalekt*, ros. *молізский язык*), używany we Włoszech w prowincji Campobasso (w miejscowościach: Živavoda Kruč / Acquaviva Collecroce, Mundimitar / Montemitro, Filič / Stifilič / San Felice del Molise). Jego użytkownicy, których liczba nie przekracza 5 tysięcy, są potomkami Chorwatów ze środkowej i południowej, tak zwanej podbiokowsko-neretwańskiej Dalmacji z XV/XVI wieku. Pomimo tak małej liczebności osób posługujących się tym językiem⁴⁰ istnieje szereg w miarę aktualnych prac językoznawczych, jak na przykład *Grammatica della lingua Croato-Molisana // Gramatika moliškohrvatskoga jezika* autorów Antonia Sammartino i Vesny Ljubić-Bilušić wydana w Zagrzebiu w 2004 roku; słownik *Dizionario dell'idioma croato-molisano di Montemitro // Rječnik moliškohrvatskoga govora Mundimitra* (autorzy: Agostina Piccoli i Antonio Sammartino), wydany w Zagrzebiu w 2000 roku, oraz wiele innych prac literackich, na przykład *Duga staza postojanja. Antologija pjesama na hrvatsko-moliškom jeziku...* pod redakcją Ildy Begonja Vidović (Split: Društvo prijatelja Moliških Hrvata, 1993) lub *Narodne pjesme na ikavsko-štokavskom govoru stanovnika hrvatskoga podrijetla Mundimitra...* (Toronto 1977)⁴¹. Dodajmy, że wspólną – logiczną – cechą języka moliskiego i gradiszczkańskiego jest nieobecność turcyzmów.

Prace nad kolejnym – trzecim – wariantem języka serbsko-chorwackiego, które przyniosły rezultat w postaci **języka boszniackiego** (*bošnjački / bosanski jezik*, ros. *боснийский язык*), trwały co najmniej od lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku. W nowej sytuacji społeczno-politycznej po 1989 roku działania normotwórcze zostały przyspieszone i sfinalizowane, przede wszystkim przez Senahida Halilovicia i Ismaila Pavicia, autorów słownika ortograficznego i gramatyki opisowej tego języka. Sam akt emancypacji języka boszniackiego nastąpił w chwili zawarcia porozumienia pokojowego w amerykańskim mieście Dayton w stanie Ohio 21 listopada 1995 roku, to znaczy pod koniec wojny domowej w Bośni, a więc umowy sygnowanej nie przez językoznawców, ale polityków – Franjo Tudjmana, Slobodana Miloševicia i Aliję Izetbegovicia. Język ten deklarują tylko tak zwani *bošnjaci / Bošnjaci*⁴², czyli tamtejsi Słowianie, ale też Turcy lub Albańczycy wyznania muzułmańskiego. Reszta mieszkańców tego suwerennego państwa to Serbowie (Bośniacy) i Chorwaci, którzy oczywiście nie czują potrzeby zmiany swego języka czy jego nazwy. Należy dodać, że nazwa etnokonfesyjna *bosznjak* była używana już za czasów osmańskich, kiedy istotną była nie tyle „narodowość” ujarzmionej ludności, lecz właśnie podział wyznaniowy. Po okupacji Bośni przez Austro-Węgry wprowadzono – zgodnie

³⁹ Gradiszczkańskim Chorwatom poświęcił wiele uwagi profesor Ivan Dorovský z uniwersytetu w Brnie, w Polsce zajmuje się nimi Artur Ślęzak.

⁴⁰ Dokładnie chodzi o zachodnią sztokawszczyznę ikawskiej wymowy z elementami czakawskimi.

⁴¹ Dane z http://hr.wikipedia.org/wiki/Moli%C5%A1ki_hrvatski_dijalekt (dostęp: 15.04.2009).

⁴² W czasach okupacji Bośni przez Austro-Węgry minister finansów i gubernator w Bośni i Hercegowinie Benjámín Kalláy wprowadził w obieg termin *zemałjski jezik* odnoszący się wyłącznie do bośniackich muzułmanów.

z tradycją zachodnią – kategorię etniczności (narodowości). „Katolików wówczas zaczęto uważać za Chorwatów, prawosławnych za Serbów, a Muzułmanów, identyfikujących się z miejscem zamieszkania, określono mianem *Bošnjaci*” (Bońkowski 1997: 63).

System języka boszniackiego nie różni się od systemu serbsko-chorwackiego, jego odmienność polega na skodyfikowaniu bośniackich gwaryzmów (występujących dotychczas szczególnie w płaszczyźnie fonetycznej i uważanych za elementy nieliterackie) oraz na tolerowaniu czy wręcz preferowaniu turcyzmów leksykalnych. Bośnianom, czyli mieszkańcom Bośni, nigdy nie sprawiała trudności ani dwójka (ekawska i ijekawska) wymowa głoski *jać/jat*, ani dwualfabetyczność⁴³. W czasach titowskiej Jugosławii w klasach z pierwszym alfabetem cyrylicy lub pierwszym alfabetem łacińskim uczniowie od szóstego półrocza „czyli się drugiego alfabetu, w trakcie dalszej nauki w szkole podstawowej przemiennie stosowano tzw. cyrylicy i łaciński tydzień nauki” (Spagińska-Pruszk 1997: 55 – za innymi źródłami).

Najmłodszym językiem słowiańskim jest **język czarnogórski** (*црногорски* lub *crnogorski*, ros. *черногорский язык*), czyli serbski jekawskiej wymowy z pewnym udziałem czarnogórskich dialektyzmów. Czarnogóra należała niegdyś (1918–1991) do Jugosławii, potem (1992–2003) weszła wraz z Serbią w skład organizmu państwowego o nazwie Związkowa Republika Jugosławia (Savezna republika Jugoslavi-ja; nieoficjalnie – trzecia Jugosławia), w końcu (2003–2006) utworzyła Państwową Wspólnotę Serbii i Czarnogóry (Državna zajednica Srbija i Crna Gora). Na podstawie referendum o niepodległości przeprowadzonego w czerwcu 2006 roku stała się suwerennym państwem postjugosłowiańskim. Pewne wyobrażenie o politycznym charakterze tego języka przynosi poniższe porównanie danych demograficznych: o ile w roku 2003 dla 63,5% ludności Czarnogóry językiem ojczystym był język serbski (przy 32% udziale narodowości serbskiej), a dla 21,9% czarnogórski (przy 43% udziale narodowości czarnogórskiej), o tyle w 2011 roku język serbski jako ojczysty zadeklarowało 42% ludności, a czarnogórski 36% (Jaroszewicz 2012: 58 i 83). Zmiany te na pewno dokonują się nadal – na korzyść języka czarnogórskiego, który pod tą nazwą wszedł również niedawno do szkół, co oznacza, że Czarnogórcy nie zmienili języka, ale wprowadzili nowy lingwonom. Konstytucja tego kraju zapewnia równość języków czarnogórskiego, serbskiego, bośniackiego i albańskiego oraz równość obu grafii – łacińskiej i cyrylicy⁴⁴. Norma języka czarnogórskiego zaakceptowała czarnogórskie dialektyzmy, które stały się literackimi środkami językowymi (*standardni crnogorizmi*), włącznie z wymową, co wymagało przyjęcia w grafii dwóch nowych liter dla głosek *ś* i *ź* – w postaci łacińskiej i cyrylicy. Autorem lub redaktorem większości prac językoznawczych napisanych przed 2007 rokiem był profesor Vojislav Nikčević z uniwersytetu w Nikšiću (por. *Pravopis crnogorskoga jezika*, 1997; *Gramatika crnogorskoga jezika*, 2001), po jego śmierci (w 2007 roku) pojawił się *Pravopis crnogorskoga jezika i rječnik crnogorskoga jezika (pravopisni rječnik)*, znany jako *Pravopis 2009*, pod redakcją trzech członków tak zwanej grupy

⁴³ Na terenach południowosłowiańskich wcześniej występowała słowiańska trójalfabetyczność; jak zauważa Oczkowa (2006: 107), chorwacka glogolica z cyrylicą bezpośrednio się nie kontaktowały – oddzielał je obszar pomiędzy Zadarem a Splitem.

⁴⁴ W Czarnogórze używano tradycyjnie cyrylicy, w chwili obecnej zdecydowanie przeważa łacinka.

ekspertów, o której Jaroszewicz pisze, że miała znacznie „egzotyczny skład”, mianowicie Petrovicia, Silicia i Wasiljewy⁴⁵.

Jak już zauważono powyżej, inny system językowy przedstawiają warianty języka słoweńskiego, choć pokrewieństwo z sąsiednimi, kajkawskimi dialektami chorwackimi jest oczywiste. Państwo słoweńskie jest wprawdzie małe, ale – z wyjątkiem niewielkiego terenu zamurskiego⁴⁶ – górzyste, więc odmian dialektalnych i gwarowych jest tu sporo: źródła podają siedem tradycyjnych dużych zespołów dialektalnych i ponad czterdzieści gwar i subdialektów (por. Honzak-Jahič 2003: 5). Należy dodać, że oprócz standardowej (literackiej, kulturalnej) odmiany języka słoweńskiego i kształtującej się ogólnej potocznej odmiany mówionej (Lublana i okolica) istniały lub istnieją inne wersje języka znormatywizowanego.

Przedmurski język słowiński (*prekmurska slovenščina*, *prekmurščina*, *porabščina*, *slovenski jezik v Porabju na Madžarskem, vzhodnoslovenski*, (*szтари*) *vend-szlovenszki*, *vendski*⁴⁷, ros. *прекмурскуи диалект*) rozwijał się w pewnej izolacji od języka słowińskiego i miał swoje piśmiennictwo, ale po przyłączeniu Prekmurja do Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców (Kraljevina SHS) w 1918 roku rozpoczął się proces asymilacji i cechy specyficzne zaczęły ustępować miejsca cechom ogólnosłoweńskim⁴⁸.

W izolacji od reszty dialektów słoweńskich formował się też **język rezjański** (*rezijanska slovenščina*, *rezijanščina*, ros. *резьянский литературный микроязык*) lub wenecki (*beneška slovenščina*), który występuje na terenie Włoch, w regionie Furlaniji / Friuli z centrum w Udine⁴⁹. Osobliwości tego języka przedstawił już w 1875 roku Jan Niecisław Ignacy Baudouin de Courtenay w pracy zatytułowanej *Próba fonetyki gwar rezjańskich* (*Опыт фонетики резьянских говоров*). Najbardziej wyraźne różnice można zauważyć w wymowie, dlatego odbiór tego języka jest łatwiejszy w formie pisanej niż mówionej. Na zakończenie pragniemy podkreślić, że tendencje do wydzielania tego języka z ogółu odmian słowińskiego języka et-

⁴⁵ Przewodniczący komisji Milenko Petrovič nie jest językoznawcą, ale filozofem związanym z Uniwersytetem w Nowym Sadzie; Josip Silić, emerytowany profesor Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu w Zagrzebiu, znany jest jako chorwacki leksykograf i normatywista; Ljudmiła Wasiljewa (Людмила Василева), pracownik Uniwersytetu Iwana Franki we Lwowie, nie jest w międzynarodowych kręgach lingwistycznych zbyt znana (Jaroszewicz 2012: 75).

⁴⁶ Rzeka Mura (niem. Mur), dopływ rzeki Drawy, oddzielała w przeszłości pewien skrawek areału słowińskiego od jego reszty. W czasach austro-węgierskich ta właśnie za- lub z perspektywy Węgier przedmurska (bardzo mała) część terenów słoweńskich należała do Zalitawia, czyli do Węgier, podczas gdy ich reszta – do Przedlitawia (Austrii).

⁴⁷ Egzoetnonimem *Wendische*, *Wenedowie* itp. byli dawniej nazywani wszyscy Słowianie (i Antowie), stąd słowo to pojawia się w obcojęzycznych nazwach różnych plemion / szczepów, narodów słowiańskich, nie tylko słowińskich. Dwuznaki świadczą o zapisie zgodnym z ortografią węgierską.

⁴⁸ Językowi prekmurskiemu poświęcają uwagę szczególnie Marko Jesenšek z Uniwersytetu w Mariborze (por. np. Jesenšek 2016) lub Władysław Kryzia z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

⁴⁹ Przodkowie dzisiejszych Słoweńców zamieszkiwali w średniowieczu tereny Karyntii i Sztirii, gdzie zbudowali między innymi swój pierwszy kościół Gospa Sveta. Od XIV wieku byli stopniowo wypychani na południe od Beljaka / Villach i pierwotna, tak zwana gosposvet-ska Słowenia znalazła się poza granicami państwa jugosłowiańskiego, obecnie słoweńskiego.

nicznego wykazują raczej językoznawcy włoscy. Powodem jest niechęć do przyznania obecności na terenie państwa włoskiego mniejszości słoweńskiej (mówiącej po słoweńsku).

Podsumowanie

Jaka jest więc aktualna liczba języków słowiańskich? Jak wynika z powyższego tekstu, nie ma jednoznacznej odpowiedzi na zadane na wstępie artykułu pytanie. Wręcz przeciwnie – okazuje się, że temat jest otwarty, a pytań – wiele. Nie wiadomo nawet, do kogo pytania te mają zostać skierowane. Do językoznawców, slawistów, zajmujących się opisem systemu języka? Czy raczej do socjolingwistów lub do tak zwanych inżynierów języka, do ustawodawców, prawników, urzędników, polityków? Kreowanie nowych języków polega nie tyle na dokonaniach naukowych, na ciągłym, naturalnym rozwoju języka, ile na jednorazowych aktach politycznych, w ramach których wyrok w sprawie języka stanowi zaledwie jedną z podejmowanych decyzji. Powstawanie nowych organizmów państwowych na gruzach byłych federacji i odwoływanie się do prawa do samodzielnego języka powoduje, że jeden system językowy rozpada się na większą liczbę standardów, tak zwanych języków politycznych, akceptowanych w skali międzynarodowej (International Organization for Standardization) i czyniących z różnych interwariantów i subwariantów autonomiczne języki etniczne. W praktyce oznacza to zazwyczaj wzmózoną produkcję różnego rodzaju poradników językowych, które przeciętnego użytkownika języka nieraz bardziej dezinformują, niż informują, nie mówiąc o przesadnym puryzmie (czystkach językowych), o celowych polowaniach na rzeczywiste lub tylko domniemane obce elementy językowe, o prowadzonych wojnach ortograficznych i innych negatywnych zjawiskach socjo- i politolingwistycznych, które niestety odpowiadają aktualnemu ogólnemu klimatowi politycznemu.

Bibliografia

- Balowska G., 2008, *Lašské dílo Óndy Lysohorského. Kapitoly z lexika*, Praha.
- Balowska G., 2013, *Laski mikrojęzyk literacki w kontekście społecznym i kulturowym*, Racibórz.
- Bońkowski R., 1997, *Próby zróżnicowania języka „serbsko-chorwackiego” na przykładzie języka Bośniaków*, [w:] *Język wobec przemian kultury*, red. E. Tokarz, Katowice, s. 61–67.
- Bugarski R., 2005, *Jezik i kultura*, Beograd.
- Дуличенко А.Д., 2003, *Языки этнических меньшинств и языки региональные (региолекты): некоторые методологические аспекты*, [w:] *Języki mniejszości i języki regionalne*, red. E. Wrocławska, J. Zieniukowa, Warszawa, s. 27–39.
- Дуличенко А.Д., 2005, *Малые славянские литературные языки (микороязыки)*, [w:] *Языки мира. Славянские языки*, Москва, s. 595–615.
- Elikowska-Winkler M., 2003, *Edukacja w dziedzinie języka i kultury na Dolnych Łużycach*, [w:] *Języki mniejszości i języki regionalne*, red. E. Wrocławska, J. Zieniukowa, Warszawa, s. 159–171.

- Fontański H., 1994, *Najnowsze próby kodyfikacji języka Rusinów karpaccich*, [w:] *Współczesne tendencje rozwoju języków słowiańskich*, t. 1, red. M. Blicharski, H. Fontański, Katowice, s. 55–60.
- Honzak-Jahič J., 2003, *Slovenščina ni težka. Slovinština není těžká (učební text)*, Praha.
- Jaroszewicz H., 2012, *Najnowsze tendencje kodyfikacyjne w języku czarnogórskim*, „Sociolingwistyka”, t. 26, s. 57–87.
- Jesenšek M., 2016, *Slovenski jezik v Porabju na Madžarskem*, [w:] *Area Slavica* (1), red. I. Bogoczová, Z. Nedomová, Ostrava, s. 19–28.
- Kwoka T., 2011, *Języki rusińskie*, [w:] *Słowiańskie języki literackie. Rys historyczny*, red. B. Oczkowa, E. Szczepańska, T. Kwoka, Kraków, s. 161–191.
- Lubaś W., 2009, *Polityka językowa. Komparacja współczesnych języków słowiańskich 4*, Opole.
- Łużyczanie. *Słowiański naród w Niemczech*, 1996, tłum. z języka niem. (*Die Sorben in Deutschland*, Maćica Serbska, Bautzen), Warszawa.
- Mańczak W., 1997, *Czy istniały języki lechickie?*, „Język Polski”, t. 77, nr 2–3, s. 97–101.
- Marvan J., 2006, *Gustavssonova práce o vojvodinske rusinštině a její význam po třiceti letech*, [w:] S.R. Gustavsson, *Jihoslovanští Rusíni, jejich kultura a jazyk*, tłum. H. Vaňková, Praha, s. 7–17.
- Misiak M., 2006, *Łemkowie. W kręgu badań nad mniejszościami etnolingwistycznymi w Europie*, Wrocław.
- Nagórko A., 1995, *Język naturalny – język ogólny – dialekt (na marginesie języka tzw. „wiczów” litewskich)*, [w:] *Studia nad polszczyzną kresową VIII*, red. J. Rieger, Warszawa, s. 39–50.
- Oczkowa B., 2006, *Chorwaci i ich język. Z dziejów kodyfikacji normy literackiej*, Kraków.
- Porębska M., Achterberg J., 2004, *Badania nad witalnością kaszubszczyzny*, „Język Polski”, t. 84, nr 2, s. 321–330.
- Rzetelska-Feleszko E., 1989, *Dzisiejsza sytuacja językowa na Łużycach*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego”, t. 52, s. 126.
- Spagińska-Pruszek A., 1997, *Sytuacja językowa w byłej Jugosławii*, Gdańsk.
- Stich A., 2000, *O spisovné moravštině a jiných „malých“ jazycích*, „Naše řeč”, t. 83, nr 5, s. 260–264.
- Szczepankiewicz-Battek J., 2002, *Kaszubi – grupa etniczna czy mniejszość narodowa?*, [w:] *Národnostní menšiny na přelomu tisíciletí*, red. O. Šrajeroová, Opava, s. 121–128.
- Štěrbová P., 2007, *Tvorba Óndry Łysohorského. Příspěvek do studia slezské slovní zásoby (diplomová práce)*, Ostrava.
- Tokarz E., 1998, *Mikrojęzyki słowiańskie – problemy badawcze językoznawstwa porównawczego*, [w:] *Nowe czasy, nowe języki, nowe (i stare) problemy*, red. E. Jędrzejko, Katowice, s. 242–251.
- Treder J., Breza E., 2002, *Sytuacja socjolingwistyczna kaszubszczyzny*, [w:] *Kultura. Język. Edukacja*, red. R. Mrózek, Katowice, s. 139–166.
- Walczak B., 2000, *Uniwersalizm czy partykularyzm? (Procesy unifikacji i dyferencjacji językowej dziś i jutro)*, [w:] *Kultura. Język. Edukacja*, red. R. Mrózek, Katowice, s. 183–193.
- Wicherkiewicz T., 2003, *Języki mniejszościowe i regionalne w Europie – problemy typologii*, [w:] *Języki mniejszości i języki regionalne*, red. E. Wrocławska, J. Zieniukowa, Warszawa, s. 73–78.
- Wyderka B., 2002, *Język jako wyznacznik odrębności etnicznej*, [w:] *Národnostní menšiny na přelomu tisíciletí*, red. O. Šrajeroová, Opava, s. 32–36.

Zieniukowa J., 2003, *Pojęcie aksjologiczne „prestiz” a społeczna sytuacja języków mniej używanych – casus łużycczyzny i kaszubszczyzny*, [w:] *Języki mniejszości i języki regionalne*, red. E. Wrocławska, J. Zieniukowa, Warszawa, s. 79–100.

Slavonic Language Area – Known and Unknown: On Past and Present of Slavic Standard Languages

Abstract

In the introduction to the present article, the author presents criteria for the classification of Slavic languages and draws attention to the existence of different research approaches to languages. There follows an overview of familiar and lesser-known Slavic languages: national languages with a long tradition and a large number of speakers; literary microlanguages; non-standard dialects (mixed languages), etc. Some Slavic languages were created or revitalized after 1989 or resulted from political decisions. The article details the respective names of these languages – in Polish, in the original (i.e. in the given language) and in Russian.